

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

عنوان:

اوضاع سیاسی مشهد از رئیس الوزرای تا جگذاری رضاخان

(۱۳۰۲-۱۳۰۵ هجری شمسی)

استاد راهنما :

دکتر عباس سرافرازی

استاد مشاور:

دکتر هادی وکیلی

استاد داور:

دکتر مهدی صلاح

تهیه و تنظیم:

نوشین محمدیان مقدم

بسمه تعالی .

مشخصات رساله /پایان نامه تحصیلی دانشجویان .

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: اوضاع سیاسی مشهد از رئیس الوزرایی تا تاجگذاری رضاخان(۱۳۰۲-۱۳۰۵هجری شمسی)		
نام نویسنده: نوشین محمدیان مقدم		
نام استاد راهنما: دکتر عباس سرافرازی		
نام استاد مشاور: دکتر هادی وکیلی		
رشته تحصیلی: تاریخ ایران دوره اسلامی	گروه: تاریخ	دانشکده: ادبیات و علوم انسانی
تاریخ دفاع: ۱۳۸۹/۱۱/۲۰	تاریخ تصویب: ۸۷/۱۲/۱۳	
تعداد صفحات: ۲۱۰	مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ☒ دکتری ☐	
<p>چکیده رساله /پایان نامه :</p> <p>از رئیس الوزرایی تا تاجگذاری رضاخان یکی از دوران مهم و تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران بوده است. این دوره مقارن با سالهای پایانی سلسله قاجاریه بوده و حوادث آن روند صعود رضاخان به اوج قدرت را نمایانگر است. در این پژوهش سعی شده اوضاع سیاسی شهر مشهد -مرکز ایالت مهم خراسان - در این برهه زمانی و همچنین عکس العمل مردم مشهد نسبت به حوادث دوره مذکور بررسی گردد. این موضوع که مشهد از اوضاع سیاسی مرکز کاملاً متأثر بوده و گاهی نیز خود از عوامل تأثیرگذار بر اوضاع سیاسی ایران می شده، زمینه اصلی این پژوهش است. روش تحقیق تاریخی و استناد به کتابها و اسناد و روزنامه های مربوط به آن دوره در تدوین این پژوهش به کار گرفته شده است.</p>		
امضای استاد راهنما:	کلید واژه:	
	۱. قاجاریه	
	۲. رضاخان	
	۳. خراسان	
	۴. مشهد	
	۵. اوضاع سیاسی	
تاریخ:		

فهرست

	مقدمه
۱	۱-پیشینه پژوهش
۲	۲-سؤال های پژوهش
۲	۳-فرضیه های پژوهش
۲	۴-روش و سازمان پژوهش
۳	۵-معرفی منابع
۴	۵-۱-کتابها
۵	۵-۲-روزنامه ها
۶	۵-۳-اسناد
۷	۶-مشکلات و محدودیت های پژوهش
۷	۷-کاربرد پژوهش
۷	۸-نکته ها
	فصل اول:
۹	اوضاع سیاسی ایران از رئیس الوزرای تا تاجگذاری رضاخان
۱۱	۱- اوضاع سیاسی ایران از رئیس الوزرای رضاخان تا افتتاح مجلس پنجم
۱۱	۱-۱-رئیس الوزرائی رضاخان
۱۲	۱-۲-انتخابات مجلس پنجم شورای ملی
۱۲	۲-اوضاع سیاسی ایران از افتتاح مجلس پنجم تا استیضاح رضاخان توسط مجلس
۱۲	۲-۱-غوغای جمهوری خواهی
۱۴	۲-۲-بازگشت علمای شیعه مهاجر عراق
۱۵	۲-۳-استعفای رضاخان از رئیس الوزرای
۱۶	۲-۴-ترور میرزاده عشقی
۱۷	۲-۵-قتل ای مبری
۱۷	۲-۶-استیضاح رضاخان
۱۸	۳-اوضاع سیاسی ایران از استیضاح رضا خان تا بلوای نان در تهران

- ۱۸- ۳-۱- ماجرای فتح خوزستان
- ۱۹- ۳-۲- اغتشاش ترکمنها در خراسان و مازندران
- ۲۰- ۳-۳- فوت محمدعلی شاه قاجار
- ۲۰- ۳-۴- قوانین اصلاحی مجلس شورای اسلامی
- ۲۰- ۳-۴-۱- قانون سجل احوال
- ۲۰- ۳-۴-۲- قانون اصلاح تقوی م
- ۲۰- ۳-۴-۳- قانون خدمت نظام وظیفه اجباری
- ۲۱- ۳-۵- حمله وهابی ها به مدینه و پیامدهای آن در ایران
- ۲۱- ۳-۶- بلوای نان در تهران
- ۲۳- ۴- اوضاع سیاسی ایران از آستانه تغیری سلطنت قاجار تا تاجگذاری رضاشاه
- ۲۳- ۴-۱- تغیری سلطنت قاجار
- ۲۴- ۴-۲- مجلس مؤسسان و انتخابات آن
- ۲۴- ۴-۳- تصویب قانون مجازات عمومی در مجلس
- ۲۵- ۴-۴- انتخابات مجلس ششم شورای ملی
- ۲۵- ۴-۵- تخریب ضریح امامان مدفون در بقیع
- ۲۶- ۴-۶- تاجگذاری رضاشاه

فصل دوم:

- ۲۷- اوضاع سیاسی مشهد در آستانه رئیس الوزرای رضاخان
- ۲۹- ۱- احزاب سیاسی و روزنامه ها
- ۳۰- ۱-۱- احزاب مشهد در آستانه رئیس الوزرای رضاخان
- ۳۰- ۱-۱-۱- حزب اتحاد ملی خراسان
- ۳۰- ۱-۱-۲- حزب آزادی خراسان
- ۳۰- ۱-۱-۳- حزب دموکرات خراسان
- ۳۱- ۱-۲- روزنامه های مشهد در آستانه رئیس الوزرای رضاخان
- ۳۱- ۱-۲-۱- روزنامه آزاد
- ۳۲- ۱-۲-۲- روزنامه الکمال
- ۳۳- ۱-۲-۳- روزنامه بهار

۳۳	۴-۲-۱- روزنامه خراسان
۳۴	۵-۲-۱- روزنامه خورشید
۳۵	۶-۲-۱- روزنامه صدای شرق
۳۵	۷-۲-۱- روزنامه فکرآزاد
۳۵	۸-۲-۱- روزنامه مهر منیر
۳۶	۲- انتخابات مجلس پنجم شورای ملی در مشهد
۳۶	۱-۲- دخالت رضا خان و نظامیان در انتخابات مجلس پنجم در مشهد
۳۸	۲-۲- شکایتها نسبت به انتخابات مجلس پنجم در مشهد
۳۸	۱-۲-۲- شکایتها نسبت به نامزدی قوام السلطنه
۳۹	۲-۲-۲- شکایتها نسبت به نامزدی حسن ملک التجار
۴۱	۳-۲-۲- شکایتها نسبت به انجمن نظار انتخابات مشهد
۴۳	۳- پی‌آمد مهاجرت علمای شیعه عراق به ایران در مشهد
	فصل سوم:
۴۷	اوضاع سیاسی مشهد از رئیس‌الوزرای رضاخان تا افتتاح مجلس
۴۹	۱- پی‌آمدهای سوء قصد به جان رضاخان، در اوضاع سیاسی مشهد
۵۰	۲- ادامه دخالت‌های رضا خان و نظامیان در انتخابات مجلس پنجم در مشهد
۵۴	۳- ورود آیت‌الله خالصی به مشهد
۵۵	۴- فعالیتهای کنسول گری شوروی در مشهد
۵۶	۵- اصلاحات در امور آستان قدس
	فصل چهارم:
۵۹	اوضاع سیاسی مشهد از افتتاح مجلس پنجم شورای ملی تا استیضاح رضاخان
۶۰	۱- جمهوری خواهی در مشهد
۶۲	۲- تأثیر جمهوری خواهی بر مراسم نوروز ۱۳۰۳ در مشهد
۶۴	۳- استعفای رضاخان و پی‌آمدهای آن در مشهد
۶۵	۴- هرج و مرج ناشی از واقعه جمهوری خواهی در مشهد
۶۶	۱-۴- ماجرای مصطفی میرزا قهرمان
۶۸	۲-۴- تحصن مدی‌ران جراید مشهد

۷۱	۵- پای‌ان والی‌گری سردار اسعد بختیاری در خراسان
	فصل پنجم:
۷۳	اوضاع سیاسی مشهد از استیضاح رضاخان توسط مجلس شورای ملی تا بلوای نان در تهران
۷۴	۱- تأثیر رعزیت رضاخان به خوزستان و فتح آن منطقه در مشهد
۷۶	۲- پیامدهای چاپ شعر ضد روحانیت روزنامه ناهید، در مشهد
۷۹	۳- روابط بین والی خراسان و جان محمدخان امیر لشکر شرق
۸۰	۴- فعالیتهای کمونیستی و اقدامات کنسول گری شوروی در مشهد
۸۰	۴-۱- روزنامه های کمونیستی و متمایل به شوروی در مشهد
۸۱	۴-۲- فعالیتهای فرهنگی کنسول گری شوروی در مشهد
۸۱	۴-۳- دستگیری فعالان کمونیستی در مشهد
۸۲	۵- اعدام سردار معززبجنوردی در مشهد
۸۳	۶- حمله وهابی ها به مدینه و پیامدهای آن در مشهد
۸۵	۷- عکس العمل علمای مشهد در مقابل قدرت روز افزون رضاخان و اقدامات وی
۸۷	۸- پیامدهای بلوای نان تهران در مشهد
	فصل ششم:
۸۹	اوضاع سیاسی مشهد از بلوای نان در تهران تا تاجگذاری رضاشاه
۹۰	۱- مشهد در آستانه تغیر سلطنت قاجار
۹۲	۲- تأثیر تغیر سلطنت قاجار در اوضاع سیاسی مشهد
۹۴	۳- انتخابات مجلس مؤسسان در مشهد
۹۶	۴- انتخابات مجلس ششم شورای ملی در مشهد
۹۸	۵- نارضایتی مردم از اقدامات جان محمدخان
۹۹	۶- مراسم مربوط به جشن تاجگذاری رضاشاه در مشهد
۱۰۲	نتیجه
۱۰۴	توضیحات
۱۱۷	منابع
۱۲۴	پیوستها

مقدمه

رضاخان در چهارم آبان سال ۱۳۰۲ هجری شمسی (۱۹۲۳ میلادی، ۱۳۴۲ قمری) رئیس‌الوزرا شد. رئیس‌الوزرای رضاخان به تحکیم موقعیت وی منجر گردید و بر قدرت وی افزود. رضاخان بعد از رئیس‌الوزرایی به تدریج موفق به سرکوب مخالفان خود و تسلط بر ایران گردید. او با نفوذ در میان نهادهایی چون مجلس و ارتش و همچنین کسب محبوبیت در میان مردم، موفق به کنارزدن احمدشاه و انقراض قاجاریه شد و سرانجام تاج سلطنت را در چهارم اردیبهشت ۱۳۰۵ هجری شمسی (۱۹۲۶ میلادی، ۱۳۴۴ قمری) بر سر خود نهاده دید. در نتیجه می‌توان گفت که این دوره تقریباً دو سال و نیمه (از رئیس‌الوزرایی تا تاجگذاری رضاخان) با وجود چنین تحولات چشمگیری، دستخوش حوادث سیاسی متعددی بوده است که از مهم‌ترین آنها می‌توان به غوغای جمهوری خواهی و تغییر سلطنت قاجار اشاره نمود.

شهر مشهد که مرکز ایالت مهم خراسان بوده نیز از تحولات سیاسی مذکور بی‌بهره نمانده و تأثیرات زیادی را از آن پذیرفته است. بنابراین بررسی اوضاع سیاسی مشهد از رئیس‌الوزرایی تا تاجگذاری رضاخان که موضوع مورد بحث این پژوهش می‌باشد، به عنوان نمونه‌ای در ایران به فهم تحولات سیاسی آن دوره کمک می‌نماید.

۱- پیشینه پژوهش

در مورد موضوع این پژوهش به طور پراکنده و اندک در کتابها مطالبی آمده است ولی پژوهش مستقلی درباره آن تهیه نشده بود که این موضوع بر ضرورت انجام این پژوهش افزود.

۲- سؤال‌های پژوهش

۱- آیا اوضاع سیاسی مشهد از اوضاع سیاسی مرکز (تهران)، در فاصله زمانی رئیس‌الوزرای تا تاجگذاری رضاخان متأثر بوده است؟

۲- علما و برخی گروه‌هایی از مردم مشهد در مقابل جمهوری‌خواهی چه واکنشی نشان دادند؟

۳- علما و برخی گروه‌هایی از مردم مشهد در مقابل تغییر سلطنت قاجار چه واکنشی نشان دادند؟

۴- علمای مشهد در مقابل برخی اقدامات رضاخان چه عکس‌العملی داشتند؟

۳- فرضیه‌های پژوهش

۱- اوضاع سیاسی مشهد از اوضاع سیاسی مرکز متأثر بوده است.

۲- علما و برخی گروه‌هایی از مردم مشهد به جمهوری‌خواهی اعتراض کردند.

۳- علما و برخی از گروه‌هایی از مردم مشهد در مقابل تغییر سلطنت قاجار عکس‌العمل مهمی نشان ندادند.

۴- علمای مشهد در مقابل برخی اقدامات رضاخان، مخالفت خود را اعلام نمودند.

۴- روش و سازمان پژوهش

این پژوهش با روش تحقیق تاریخی و با اسلوب کتابخانه‌ای و اسنادی تهیه شده است و دارای شش فصل می‌باشد که در این قسمت به معرفی آنها پرداخته شده است. لازم به ذکر است که در انتخاب وقایع ابتدا و انتهای فصول چهارم تا ششم، رعایت تناسب حجم فصول با یکدیگر موثر بوده است.

در فصل اول با عنوان اوضاع سیاسی ایران از رئیس‌الوزرای تا تاجگذاری رضاخان به بررسی حوادثی که به طور کلی در دوره مورد بحث این پژوهش در ایران روی داده، پرداخته شده است.

در فصل دوم با عنوان **اوضاع سیاسی مشهد در آستانه رئیس‌الوزرای رضاخان**، به بررسی اوضاع سیاسی مشهد از اردیبهشت تا آبان ۱۳۰۲ هجری شمسی پرداخته شده است. هدف از انتخاب ماه اردیبهشت به عنوان مبدأ زمانی این فصل شروع رقابت‌های انتخاباتی جهت مجلس پنجم شورای ملی در آن ماه که یکی از مهم‌ترین مسائل سیاسی آن دوره بوده، می‌باشد. مقصود از ذکر و گنجانیدن این فصل نیز وجود پیوستگی میان حوادث سیاسی قبل و بعد رئیس‌الوزرای رضاخان و در نتیجه کمک به درک بهتر اوضاع سیاسی مشهد بعد از رئیس‌الوزرای رضاخان بوده است.

در فصل سوم با عنوان **اوضاع سیاسی مشهد از رئیس‌الوزرای تا افتتاح مجلس پنجم**، اوضاع سیاسی مشهد در فاصله آبان تا بهمن ۱۳۰۲ هجری شمسی بررسی شده است. این دوره زمانی که با رئیس‌الوزرای رضاخان آغاز شده بود به شدت تحت تاثیر مسئله انتخابات مجلس پنجم شورای ملی که اتفاقاً در مشهد خیلی به طول انجامید، بوده است.

در فصل چهارم با عنوان **اوضاع سیاسی مشهد از افتتاح مجلس پنجم تا استیضاح رضاخان**، اوضاع سیاسی مشهد از بهمن ۱۳۰۲ تا مرداد ۱۳۰۳ هجری شمسی بررسی شده است. بررسی جمهوری خواهی و پیامدهای آن در مشهد موضوع مورد بحث این فصل بوده است.

در فصل پنجم با عنوان **اوضاع سیاسی مشهد از استیضاح رضاخان تا بلوای نان در تهران** (مرداد ۱۳۰۳ تا مهر ۱۳۰۴ هجری شمسی) به بررسی اوضاع سیاسی مشهد در فاصله زمانی مذکور و تحت تاثیر حوادثی چون فتح خوزستان توسط رضاخان، مندرجات ضد روحانیت روزنامه **ناهید**، حمله وهابی‌ها به مدینه، اقدامات جان محمدخان در مشهد و تاثیر بلوای نان تهران در مشهد پرداخته شده است.

اوضاع سیاسی مشهد از بلوای نان در تهران تا تاجگذاری رضاشاه، عنوان آخرین فصل این پژوهش می‌باشد. در این فصل به اوضاع سیاسی مشهد از اندکی قبل از تغییر سلطنت قاجاریه تا تاجگذاری رضاشاه پرداخته شده است. بررسی نقش مردم مشهد در تغییر سلطنت قاجاریه و نحوه واکنش مردم و علمای مشهد نسبت به آن واقعه، بررسی روند انتخابات مجلس مؤسسان و مجلس

ششم شورای ملی و جشن‌های مربوط به تاجگذاری رضا شاه در مشهد از جمله موارد مطرح شده در فصل ششم می‌باشد.

۵- معرفی منابع

این پژوهش با استناد به کتابها، اسناد و روزنامه‌های مربوط به آن دوره تدوین شده

که در این قسمت هر یک به طور جداگانه معرفی شده است.

۵-۱- کتابها:

در رابطه با موضوع این پژوهش کتابهای زیادی موجود نبود و بیشتر کتابهای مورد استفاده در فصل اول که مربوط به اوضاع سیاسی ایران از رئیس‌الوزرای تا تاجگذاری رضاخان می‌باشد، به کار گرفته شده‌اند. در این قسمت نیز به معرفی کتابهایی که در تدوین فصول دوم تا ششم این پژوهش نقش مهم‌تری داشته‌اند، پرداخته می‌شود.

کتاب فروپاشی قاجار و برآمدن پهلوی اثر غلامحسین میرزا صالح مهم‌ترین کتاب مورد استفاده در این پژوهش می‌باشد. از این کتاب بویژه در تدوین فصول دوم، سوم و پنجم استفاده زیادی شده است. در این کتاب گزارشهای کنسول‌گری انگلستان در مشهد در فاصله زمانی دی ۱۲۹۹ تا آذر ۱۳۰۴ هجری شمسی ارائه شده است. در گزارشهای هفتگی یا دو هفته یکبار کنسول انگلیس در مشهد به اوضاع سیاسی خراسان و مشهد، فعالیت‌های کنسول‌گری شوروی در مشهد و برخی از مندرجات روزنامه‌های شهر مشهد اشاره شده است. مطالبی که در این کتاب آمده در بسیاری از موارد منحصر به فرد می‌باشد. به طور نمونه در قسمتهای مربوط به فعالیت‌های کمونیستی و اقدامات کنسول‌گری شوروی در مشهد، آن را تقریباً تنها منبع موجود می‌توان به شمار آورد. مندرجات این کتاب همچنین به درک مطالب سایر منابع که در ارتباط با موضوع این پژوهش می‌باشد، کمک زیادی نموده است.

البته اشتباهات و ایراداتی نیز در کتاب مذکور وجود دارد. به طور نمونه تاریخ‌های شمسی تمامی گزارش‌ها از دی ۱۳۰۳ تا آذر ۱۳۰۴ (صفحه ۵۲۸ تا ۵۷۲ کتاب) یکسال جلوتر ارائه شده است. در بعضی مواقع نیز نام اشخاص اشتباه درج شده است. در گزارش‌ها همچنین وقفه‌ای از دی ۱۳۰۲ تا دی ۱۳۰۳ هجری شمسی وجود دارد که در گفتگویی که با غلامحسین میرزاصالح مؤلف کتاب انجام شده مشخص گردید که گزارش‌های مذکور در اختیار مولف کتاب می‌باشد که متأسفانه از ارائه آنها به نگارنده این پژوهش خودداری نمودند.

کتاب **انتخابات مجلس پنجم به روایت اسناد** که در آن مجموعه‌ای از اسناد مربوط به انتخابات مجلس پنجم شورای ملی در ایران و از جمله در مشهد توسط شورای نویسندگان مرکز بررسی اسناد تاریخی وزارت اطلاعات، گردآوری شده است. از اسناد موجود در این کتاب در فصول دوم و سوم که وقایع مربوط به انتخابات مجلس پنجم را داراست، استفاده زیادی شده است. در کتاب فوق به معرفی بعضی از شخصیت‌ها نیز پرداخته شده که از آن در قسمت توضیحات این پژوهش استفاده شده است. عدم رعایت ترتیب زمانی و درج تاریخ اسناد در بعضی مواقع، از مشکلات استفاده از این کتاب بوده است.

کتاب **خاطرات سردار اسعد بختیاری** که حاوی خاطرات سردار اسعد که از فروردین ۱۳۰۲ تا اردیبهشت ۱۳۰۳ هجری شمسی والی خراسان بوده، می‌باشد و از این رو منبع مفیدی جهت تدوین این پژوهش بوده است. مشخص نبودن تاریخ دقیق وقوع بسیاری از حوادث، مشکل استفاده از این کتاب بوده است.

کتاب **شش سال در دربار پهلوی** که در آن خاطرات محمد ارجمند - رئیس تلگرافخانه مشهد در آن دوران - ارائه شده است. این کتاب بویژه در قسمتهای مربوط به پیامد مندرجات ضد روحانیت روزنامه ناهید، تغییر سلطنت قاجار، انتخابات مجلس مؤسسان و مجلس ششم شورای ملی در مشهد بسیار مفید واقع گردید.

کتابهای پژوهشی، خاطرات، زندگینامه‌ها و دیوان‌های اشعار از دیگر کتابهای مورد استفاده در این پژوهش بوده است.

۲-۵- روزنامه‌ها:

مهم‌ترین روزنامه‌های مورد استفاده در این پژوهش، **خورشید** و **آزاد** می‌باشند که در این قسمت به معرفی آنها پرداخته شده است.

روزنامه **خورشید** یکی از منابع مهم در تدوین این پژوهش بوده است. از این روزنامه، شماره‌های زیادی در کتابخانه ملی تهران مربوط به سالهای ۱۳۰۲ تا ۱۳۰۴ هجری شمسی وجود دارد. متأسفانه شماره‌هایی از آن که مربوط به فروردین تا مرداد ۱۳۰۳ هجری شمسی می‌باشد، وجود نداشت و در نتیجه استفاده از این روزنامه در قسمت‌های مربوط به واقعه جمهوری‌خواهی در مشهد ممکن نگردید. از روزنامه **خورشید** در فصول دوم تا پنجم این پژوهش استفاده زیادی به عمل آمده است.

از روزنامه **آزاد** که در تدوین فصل چهارم این پژوهش و وقایع مربوط به جمهوری‌خواهی در مشهد بسیار مفید واقع گشت، فقط چهار شماره در دانشگاه تهران موجود بود. در این پژوهش از روزنامه‌های دیگری چون **فکر آزاد** و **الکمال** نیز استفاده شده است. از روزنامه **فکر آزاد** شماره‌های زیادی به دست آمد اما تقریباً همه مربوط به مهر ۱۳۰۳ تا فروردین ۱۳۰۴ بودند و به علت اینکه در آن دوران سانسور شدیدی بر مطبوعات اعمال می‌شده، فاقد مطالب مفید برای این پژوهش بوده و استفاده زیادی از آنها به عمل نیامد. از روزنامه **الکمال** نیز، تنها یک شماره مورد استفاده قرار گرفته است.

۳-۵- اسناد

این پژوهش در بسیاری از موارد متکی بر اسناد بوده است و در تدوین آن از اسناد موجود در مراکز زیر استفاده شده است.

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران که از اسناد آن بیشتر در فصل دوم و سوم این پژوهش استفاده شده است. مرکز مطالعات تاریخ معاصر ایران که اسناد اندکی از آن در این پژوهش به کار گرفته شده است. مرکز اسناد و کتابخانه مجلس شورای اسلامی که اسناد آن مرکز در فصل‌های چهارم و ششم این پژوهش بسیار مفید واقع گردید و به طور نمونه در ماجرای تحصن روزنامه‌نگاران مشهد بعد از واقعه جمهوری خواهی، تنها منبع مورد استفاده بوده است. مرکز اسناد آستان قدس رضوی که از اسناد آن در فصل‌های سوم، پنجم و ششم استفاده شده است.

در تدوین این پژوهش همچنین از مجموعه‌های اسنادی چون اسناد روحانیت و مجلس، اسناد دوران شاهنشاهی پهلوی، اسنادی از انتخابات مجلس شورای ملی در دوره رضاشاه، اسنادی از انتخابات مجلس در دوره پهلوی اول و اسناد حضور دولتهای بیگانه در شرق ایران استفاده شده است.

۶- مشکلات و محدودیت‌های پژوهش

کمبود کتابها و فقدان مقالات درباره موضوع پژوهش، دوری از مراکز اسناد (وجود اکثر مراکز اسناد در شهر تهران)، دسترسی نیافتن به اسناد ریاست جمهوری به علت عدم همکاری مسئولان امر و کامل نبودن یا فقدان روزنامه‌های مربوط به آن دوره از مشکلات موجود در این پژوهش بوده است.

۷- کاربرد پژوهش

این پژوهش برای استفاده محققان فعال در زمینه خراسان‌شناسی و مشهدشناسی و همچنین علاقه‌مندان به تاریخ محلی مشهد، مفید می‌باشد. این پژوهش همچنین به درک مسائل سیاسی ایران در آن دوران کمک نموده و راه را برای تحقیق در مورد اوضاع سیاسی مشهد در ادامه دوره مورد

بحث هموار کرده است. البته امید است که با دستیابی به اسنادی که دسترسی به آن ممکن نگردید و همچنین کشف منابع جدید مانند اسنادی که احتمالاً در روسیه موجود می‌باشند، این پژوهش کامل‌تر گردد.

۸- نکته‌ها

۱- در این پژوهش در تطبیق تاریخها بویژه تاریخ سالهای میلادی که در کتاب فروپاشی قاجار و برآمدن پهلوی ارائه شده با تاریخ شمسی، از روزنامه‌هایی که در دسترس بوده و همچنین بعضی وقایع که هر سه تاریخ میلادی، قمری و شمسی آن مشخص بوده به عنوان شاخص، استفاده شده است. البته ابتدا از تقویم‌های تطبیقی به این منظور استفاده گردید که در دو نمونه موجود آنها، بعضی از تاریخها با تاریخهای ارائه شده در روزنامه‌ها و منابع مطابق نبوده و یا این که در هر دو نمونه سال ۱۳۴۴ هجری قمری فاقد ماه ذی‌الحجه بود. در نتیجه از آنها در این پژوهش استفاده به عمل نیامد. در هر حال برای احتیاط بیشتر در بعضی مواقع به جای آوردن دقیق روز یک واقعه، ماه آن ذکر شده است.

۲- کلیه وقایع ارائه شده در این پژوهش براساس تاریخ هجری شمسی است و در مواقعی که غیر آن بوده، نوع تاریخ در مقابل آن قید شده است.

۳- توضیحی مختصر در مورد برخی شخصیت‌های مطرح شده در این پژوهش در بخش توضیحات آورده شده است. در قسمت توضیحات حروف اختصاری «ه.ش» و «ه.ق» به ترتیب بیانگر سالهای شمسی و قمری هستند.

۴- نحوه ارجاع روزنامه‌ها در این پژوهش به این صورت است که ابتدا نام روزنامه و سپس سال انتشار و شماره روزنامه آورده شده است و منظور از حرف اختصاری "ش" همان شماره می باشد.

فصل اول

اوضاع سیاسی ایران از رئیس الوزرای تا تاجگذاری رضاشاه

(آبان ۱۳۰۲ تا اردیبهشت ۱۳۰۵ هجری شمسی)

ظهور و قدرت گرفتن رضاخان با کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ آغاز شد. کودتا، رضاخان را که افسری گمنام بود به قدرت رساند اما وی توانست به سرعت پیشرفت نماید تا جایی که سرانجام تاج سلطنت را بر سر خود دید. او با یک رشته اقدامات موفق سیاسی و نظامی به این مهم دست یافت. اقداماتی که حمایت‌های گسترده‌ی مردمی را برای وی به دنبال داشت. (کاتوزیان، ۱۳۸۳: ۲۹)

در صعود رضاخان به اوج قدرت، حمایت‌های دول شوروی و انگلستان تأثیر زیادی داشت. سیاست انگلستان که یکی از عوامل اصلی در شکل‌گیری کودتای سوم اسفند و ظهور رضاخان بود (آبادیان، ۱۳۸۵: ۷۴۰)، طی سالهای ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۵ با صعود رضاخان به قدرت همسو بود و انگلیسی‌ها رضاخان را عامل ثبات در مرزهای هند، عراق و روسیه می‌دانستند. رضاخان هر کاری که می‌کرد (هرچند که همسو با سیاست‌های انگلستان نبود) باز هم پرسی لورین (Percy Lorain) وزیر مختار بریتانیا در ایران از این عقیده دست بردار نبود که حکومت ناسیونالیستی و نیرومند رضاخان منافع اساسی بریتانیا در ایران را حفظ خواهد کرد (زیرینسکی، ۱۳۸۳: ۱۳۸).

دولت تازه تأسیس شوروی نیز که اندکی بعد از کودتای ۱۲۹۹ اولین وزیر مختار خود را به تهران فرستاده و همزمان کنسول‌گری‌هایش را تقریباً در همه شهرهای بزرگ دائر کرده بود (غنی، ۱۳۷۷: ۲۳۲) و یکی از دوران پررونق فعالیت‌های کمونیستی در ایران - از سال ۱۳۰۰ شمسی تا تاجگذاری رضاشاه - را شکل داده بود (آوانسیان، ۱۳۷۸: ۳۹۷)، رضاخان را به عنوان شخصی که در برابر انگلیسی‌ها ایستادگی می‌کند در نظر داشت. تلاش رضاخان در راه سیاست ایجاد ارتش مستقل و اخراج مستشاران نظامی انگلستان، مقامات شوروی را قانع ساخته بود که رضاخان سعی در کاهش نفوذ انگلستان در ایران را دارد (غنی، ۱۳۷۷: ۳۲۰).

تحولات چشمگیر سیاسی ایران و همچنین سیاست‌ها و رقابت‌های شوروی و انگلستان، حوادث سیاسی متعددی را در دوره مورد بحث این فصل رقم زد که در این قسمت به طور خلاصه بیان می‌گردد.

۱- اوضاع سیاسی ایران از رئیس‌الوزرای رضاخان تا افتتاح مجلس پنجم (آبان تا بهمن ۱۳۰۲ هجری شمسی)

۱-۱- رئیس‌الوزرای رضاخان

احمدشاه در چهارم آبان ۱۳۰۲، فرمان رئیس‌الوزرای رضاخان را صادر نمود (مستوفی، ۱۳۷۷، ۳: ۵۶۷). البته رئیس‌الوزرای رضاخان اندکی قبل - ۱۶ مهر ۱۳۰۲ - با دستگیری قوام‌السلطنه حتمی شده بود. جرم قوام این بود که دردوران رئیس‌الوزرای دومش در زمستان ۱۳۰۱، توطئه‌ی قتل رضاخان را چیده بود. شایع بود چهارتن که در خدمت قوام بودند در بازداشت اعتراف به توطئه نموده‌اند. با وجود این شاه شفاعت قوام را نمود و در نتیجه به قوام اجازه داده شد ایران را ترک کرده و به اروپا برود (غنی، ۱۳۷۷: ۳۰۱) و بدین ترتیب با خروج رقیب اصلی رضاخان، احمدشاه ناگزیر به انتخاب رضاخان گردید. احمدشاه نیز در یازدهم آبان ۱۳۰۲ تهران را به مقصد اروپا ترک کرد (میرزاصالح، ۱۳۷۲: ۸۷) و عرصه را برای رضاخان خالی گذاشت.

رضاخان در ۲۱ آبان بیانیه‌ای صادر نمود و در آن نسبت به افرادی که با بیگانگان ارتباط دارند اظهار تنفر کرد و آنها را به مجازاتهای سنگین تهدید نمود (مستوفی، ۱۳۷۷، ۳: ۵۷۲ - ۵۷۴). در واقع او می‌خواست که تمامی ارتباطات و مذاکرات با خارجی‌ها فقط از طریق وی صورت گیرد. او همچنین رئیس‌نظمیه، ژنرال وستدهال (westdhal) سوئدی را برکنار کرد و به جای او محمد درگاهی که مدتی ریاست اداره‌ی دژبانی شهر تهران را بر عهده داشت به ریاست نظمیه منصوب نمود (مکی، ۱۳۷۴، ۲: ۴۳۷ - ۴۴۰) و بر تسلط خود بر امور تهران افزود.

۲-۱- انتخابات مجلس پنجم شورای ملی

انتخابات دوره‌ی پنجم مجلس شورای ملی در بعضی نقاط قبل از رئیس‌الوزرای رضاخان انجام گرفته بود (اتحادیه، ۱۳۷۵: ۲۳۰) که انتخابات تهران از آن جمله بود. رضاخان که به اهمیت همراهی و همگامی مجلس پی برده بود تلاش نمود تا نمایندگان هواخواه خود را به مجلس وارد کند. از آن جایی که وکلای تهران و پاره‌ای از شهرها قبل از رئیس‌الوزرای وی انتخاب شده بودند و تغییر آن‌ها ممکن نبود، وی توجه خود را به انتخابات ولایات معطوف داشت و برای انتخاب وکلای مطیع خود (مستوفی، ۱۳۷۷، ۳: ۳۶۰-۳۶۱) از نظامیان مسلط بر ولایات سود جست (اتحادیه، ۱۳۷۵: ۲۳۰) و در واقع با کمک آنها انتخابات را فاسد نمود (بهار، ۱۳۶۳، ۲: ۲۷) و به مقصود خود نائل آمد.

مجلس پنجم در ۲۲ بهمن ۱۳۰۲ توسط محمدحسن میرزای ولیعهد افتتاح شد (هدایت، ۱۳۷۵: ۳۶۲) و شروع به کار نمود. مجلسی که زمینه‌ساز تحولات چشمگیری گردید و در سوق‌دادن رضاخان به جلو نقش بسزایی داشت.

۲- اوضاع سیاسی ایران از افتتاح مجلس پنجم تا استیضاح رضاخان توسط

مجلس (بهمن ۱۳۰۲ تا مرداد ۱۳۰۳ هجری شمسی)

۲-۱- غوغای جمهوری خواهی

همزمان با عزیمت احمدشاه به اروپا، خبر تغییر رژیم عثمانی از سلطنتی به جمهوری در ایران منتشر شد (مکی، ۱۳۷۴، ۲: ۴۲۷) که به تفکر جمهوری‌خواهی در ایران میدان داد به طوریکه هنگام افتتاح مجلس پنجم و در حالیکه نمایندگان در حال بررسی اعتبارنامه‌های یکدیگر بودند (بهار، ۱۳۶۳، ۲: ۳۵) نغمه جمهوری‌خواهی که در ولایات بلند شده بود در تهران نیز به گوش رسید و همراه آن سروصدایی در اعتراض به سفرهای احمدشاه ایجاد گردید (میرزاصالح، ۱۳۷۲: ۱۱۲).

تلگراف‌های زیادی نیز به مجلس ارسال شد که تقاضای تغییر رژیم به جمهوری را داشتند و به همین دلیل نمایندگان اکثریت حامی رضاخان تصمیم گرفتند که طرح جمهوری را در جلسه علنی ۲۷ اسفند مجلس، ارائه نمایند اما با مخالفت مدرس و جناح اقلیت در مورد اعتبارنامه‌ها مواجه شدند و در نتیجه زمانی برای طرح آن باقی نماند. این ماجرا موجب عصبانیت جناح اکثریت مجلس گردید (بهار، ۱۳۶۳، ۲: ۳۵ - ۳۶) تا آن جا که یکی از آنها بنام احیاءالسلطنه [۱] به مدرس سیلی زد که این عمل در قیام مردم علیه جمهوری خواهی نقش مهمی داشت (مکی، ۱۳۷۴، ۲: ۴۷۰).

در ۲۸ اسفند ۱۳۰۲، تظاهراتی به منظور طرفداری از جمهوری در تهران انجام شد وعده‌ای نظامی به نفع جمهوری ابراز احساسات نمودند (همان: ۴۷۱) اما سیلی به مدرس کار خود را کرد و اولین اجتماع مخالف جمهوری در همین روز شکل گرفت به این صورت که جمعیتی در مسجد شاه تهران اجتماع کرده و علیه جمهوری شعار دادند (غنی، ۱۳۷۷: ۳۳۳). رضاخان که هنوز این مخالفتها را جدی نگرفته بود، در ۲۹ اسفند ۱۳۰۲ از چند تن از رجال تقاضا نمود که نزد ولیعهد رفته و به وی تکلیف استعفا نمایند که رجال مزبور بعد از مراجعه به ولیعهد با امتناع وی روبه‌رو شدند (مستوفی، ۱۳۷۷، ۳: ۵۹۳). در پی این وقایع بازار بسته شد و بین مردم و نظمیه زد و خوردی ایجاد گردید و جماعتی به سوی مجلس هجوم بردند (هدایت، ۱۳۷۵: ۳۶۳) که احتمالاً روابط بین ولیعهد با علما و بازار در ایجاد این حوادث بی‌تأثیر نبوده است.

علی‌رغم مخالفت‌هایی که نسبت به جمهوری در تهران وجود داشت، سیل تلگراف‌ها در حمایت از جمهوری از سراسر ایران به مجلس می‌رسید (بهار، ۱۳۶۳، ۲: ۲۸). به همین بهانه، طرح تغییر سلطنت به جمهوری در جلسه ۳۰ اسفند مجلس قرائت گردید و با فشار نمایندگان اکثریت بررسی آن جلو انداخته شد (شورای نویسندگان، ۱۳۸۴، ۱: سی و سه) و این در حالی بود که مخالفت‌های ضد جمهوری رو به تشدید بود و مناقشاتی میان هواداران و مخالفان جمهوری روی می‌داد (میرزا صالح، ۱۳۷۲: ۱۲۵).

مجلس با وجود اعتراض‌های مردم نسبت به جمهوری در دوم فروردین ۱۳۰۳ تشکیل جلسه داد. همزمان مردم در صحن مجلس و بیرون باغ ازدحام نموده بودند. رضاخان نیز به مجلس رفت. فریاد

«مردم باد جمهوری» بلند شد. رضاخان بعد از وخیم شدن اوضاع، دستور ضرب و شتم مردم را صادر نمود که اعتراض شدید موتمن‌الملک رئیس مجلس را در پی داشت. رضاخان با پا در میانی عده‌ای به اتاقی برده شد که در آن گروهی از علمای مخالف جمهوری نیز حضور داشتند. رضاخان در آن جلسه خود را نسبت به جمهوری بی تفاوت نشان داد و گفت: «حالا که ملت موافق نیست من از جمهوری صرف نظر می‌کنم ولی آقایان باید تکلیفی برای من معین کنند. با احمدشاه نمی‌توانم کار کنم» (هدایت، ۱۳۷۵: ۳۶۸) و بدین ترتیب عقب‌نشینی نمود.

۲-۲- بازگشت علمای شیعه مهاجر به عراق

رضاخان پس از مواجه شدن با مخالفت مردم نسبت به جمهوری و در خطر دیدن موقعیت خویش، برای جلب افکار رمیده مردم تلاش خود را آغاز کرد (بهار، ۱۳۶۳، ۲: ۶۲) و در اولین اقدام در یازدهم فروردین ۱۳۰۳ به قم رفت تا با علمایی که بزرگان آنها نائینی [۲] و ابوالحسن اصفهانی [۳] بودند، تودیع نمایند (غنی، ۱۳۷۷: ۳۳۴). آنها در تیر ۱۳۰۲ در اعتراض به تبعید مهدی خالصی [۴] یکی از علمای مبارز شیعه عراق به حجاز، به ایران مهاجرت نموده بودند. البته در بعضی مطبوعات عراق چنین استدلال شده بود که علما بوسیله انگلیسی‌ها به ایران تبعید شده‌اند (حائری، ۱۳۶۴: ۱۷۵) گرچه انگلیسی‌ها فقط خروج علما از عراق را تسریع نموده بودند ولی همین عمل انگلیسی‌ها دست‌آویزی برای علماء و مردم ایران گردید که معتقد بودند علما از روی آزادی عراق را ترک نگفته‌اند بلکه خروجشان تحت فشار و اجبار صورت گرفته است (همان: ۱۷۶ - ۱۷۷).

با ورود علما به ایران تبلیغات ضدانگلیسی در کشور بالا گرفت و جراید مقالات ضدانگلیسی زیادی منتشر نمودند [۵]. شاید انگلیسی‌ها جهت تعدیل این فضا بود که در پی خواسته دولت ایران، خالصی را از حجاز به ایران فرستادند. خالصی به قم رفت و بعد از مدتی در پی اختلافاتی که بین او و دیگر علمای مهاجر ایجاد شد قم را ترک کرده و به مشهد عزیمت نمود (همان: ۱۸۳).

مذاکراتی که در طول چند ماه بین علمای مهاجر و انگلیسی‌ها در جریان بود سرانجام نتیجه داد و انگلیسی‌ها به بازگشت علما رضایت دادند (همان: ۱۸۲). از قضا بازگشت علما با شکست رضاخان در